

BUDA ATTILA

„Látván is vakoskodni”

A Hazai Tudósítások és az Európán kívüli világ

Az irodalom- és sajtótörténet diszkrét báját adhatják azok a pillanatok, amelyekben a jelen kutatója nemcsak régi korok alkotóival, hanem szakmabeli elődeivel is dialógusba keveredhet: egyetérthet velük, vagy különvéleményét demonstrálja, annak tudatával persze, hogy nincs messze az az idő, amikor saját maga is hasonló játék szereplőjévé válhat; szólnak majd hozzá, de már szavakkal nem tud válaszolni, kérdezhetik, ám csak holt betűit faggathatják tovább. Az ehhez hasonló, szellemekben megvalósuló, fizikailag virtuális találkozások későbbi szereplője mindig előnyösebb helyzetben van, mert birtokában lehet mindannak a tudásnak, amellyel elődei még nem rendelkeztek, s látását már nem homályosítják, nyelvét nem béklyózzák a korábbi megkötöttségek – igaz, szerez mindig helyettük bőven másokat. Mindez bizonyos alázatra és empátiára kell, hogy tanítsa az érzékeny utókort. A párbeszéd – valójában a hagyomány – folytatójának ezért kettős szándékot kell érvényesítenie a visszahívott múlttal szemben; a művek, értelmezések titkainak felfejtése mellett azok létrehozóinak indítékaira, keletkezésének körülményeire is figyelve; saját megértésében az egyszerre felelő és egymásra épülő korok szempontjainak ugyanúgy helyet találva; élve a kritikával, de pártatlanul az ítéletben.

* * *

Kultsár István hírlapjának befogadását, szakmai értékelését vizsgálva kezdettől feltűnő a vélemények bizonyos hullámváltozása, amely főleg a hazai és külföldi hírekkel áll összefüggésben. A kérdéses pont, amely legkirívóbban megosztja az utókort, a nem magyar vonatkozású cikkek megjelenése, mérlegelése, viszonyuk a hasonló belföldi közleményekéhez. A válaszok közül néhány eleve pontatlan, ellentétben áll a tényekkel, s magyarázatul kezdetben a lapismeret nélküli véleményalkotás, később a kritika nélküli, jóhiszemű átvétel adható. De van olyan szemlélet is, amely – ki nem mondva ugyan, ám érzékeltetve – a külföldről szóló tájékoztatást mintegy a hazai események ellentétéként, kizárásaként, az utóbbiakra jutó oldalszám csökkentéseként, netán elhallgatott esetlegességként, zárványként fogja fel. E nézet az idegen viszonyok jelenlétét a nemzeti érzés gyöngülésének jeleként értékeli a megjelenés idején, egyben keletkezési korának erős patriotizmusáról is tanúságot ad, miközben kifogásolja, hiányolja azt a szerkesztő közléspolitikájában. Tetézi a felsoroltakat még egy ideológiai eredetű bizonytalanság, amely szintén végigkíséri a lap utókorát: annak a problémája, hogy mennyiben is volt politikai orgánum

a *Hazai Tudósítások* (HT.), illetve a *Hazai és Külföldi Tudósítások* (HKT.), s milyen jelei, szintjei voltak e jellemvonásnak.

Az egyik legszembetűnőbb hamis vélemény, az első két évfolyamból hiányzó külföldi hírekhez való ragaszkodás annál is furcsább, mivel már 1887-ben megjelent Ferenczy József sajtótörténeti monográfiája, amely részletesen beszámolt az 1800-as évek elejének osztrák cenzúraviszonyairól, s ennek az engedélyezett lapokban tetten érhető lecsapódásáról. A levéltári dokumentumokat felhasználó munka szerint I. Ferenc osztrák császár és magyar király – belátva részint a külföldi lapok elterjedtségét a Német-római Birodalom határain belül, részint ezek előzetes ellenőrzésének lehetetlenségét – 1804. március 4-én a Helytartótanácsnak címzett rendeletében bejelentette, hogy jegyzékbe foglalják azokat a külföldi lapokat, amelyeket szabadon lehet olvasni, s a listát azontúl évente meg fogják újítani. Míg ezt a tényt egyfelől valóban korlátozásként lehet és kell értelmezni, másfelől azonban e határozat mégiscsak külföldi lapok olvasásához járult hozzá, híreik átvételének lehetőségét teremtette meg. De még a visszatartott lapok vagy lapszámok olvasását sem tiltotta az uralkodóház tagjai, az államminiszterek, a legfőbb udvari méltóságok, az államtanácsosok, a titkos udvari tanácsosok s a kormányelnök, valamint a „tartományi főnökök és parancsnokló tábornokok” számára. Sőt megbízható (közrangú) személyek, ha kérvényezték és fogadalmat tettek arról, hogy a cenzúra alá eső lapokat senkinek tanulmányozásra át nem engedik, az egyébként korlátozott újságokat akár meg nem határozott ideig is olvashatták, s e kedvezményt a belső lapok szerkesztői is megkapták, természetesen az előbbieket betartása esetén – mintha egy hozzánk jóval közelebbi időszak kulisszái között járnánk. A cenzúra, a megbízott hivatal és persze maguk a cenzorok is önkényesen és bizonytalanul, pozícióik védelmében alkalmazták a rendeletet, néha érthetetlen szigorral, máskor megmagyarázhatatlan elnézéssel.¹

A 19. század első évtizedének közepén, amikor Kultsár István lapengedélyért folyamodott, különben is más történelmi realitások érvényesültek, mint korábban, az előző század második felében; nem annyira szellemiek, mint inkább vaskosan birodalmiak. Bonaparte Napóleon már Franciaország császára volt, éppen hadban Ausztriával, 1805 októberében Joachim Murat tábornok bevonult Bécsbe, s december közepén, az austerlitz csatában Napóleon nagy győzelmet aratott az egyesült orosz–osztrák seregek fölött. A felvilágosodás eszméinek tiltásánál – ahogy az utókor is rögzítette – jelentősebb szerepe volt emiatt a hatalmi cenzúrának: sem a császári család, sem a bécsi államtanács, sem a hadsereg, sem a hadviselés körülményei nem eshettek beszámoló, pláne véleményezés alá. Mivel pedig Ausztria a Magyar Királyság számára egzisztenciálisan a legfontosabb hatalom volt, egyaránt tekintettel kellett lenni az állam érdekeire és képviselőinek személyes hiúságára, sértődékenységére. A lapalapító nyilván számolt mindezzel, hiszen folyamatosan megjelenő sajtóterméket akart kiadni, amely a polgári szabadságjogok által

¹ FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. 8. Bp. 1887. Lauffer Vilmos, 506. Idézett oldalak: 97–102.

lehetővé tett tisztességes tájékoztatás megvalósítása mellett a hazai műveltségi szint emelését, a nemzeti érzések felkeltését, elmélyítését is célul tűzte ki. Szándékairól azonban csak annyit árulhatott el, amennyi még lehetővé tette a megjelenésbe való beleegyezést. Sőt bizonyos mértékben eléje is ment a sejthető elvárásoknak, ahogyan ez az egyik előfizetési felhívásból is kiderül:

„A külföldi tudósítások mindenféle nyelven elöntötték hazánkat, és magunktól elfordítván figyelmetességünket, elszunnyasztották hazafiúi tüzünket. Azért reménylen, hogy a haza előtt kívánatos dolgot cselekszem, ha a felséges császári és királyi engedelemnek szoros értelme szerént egyedül Magyarországot, és a Magyar Koronához tartozó országokat tészem figyelmetességem tárgyává, és Hazai Tudósítások nevezet alatt, valóságos eredeti újságot kezdek.”²

Magánleveleiben is arról számolt be, hogy a Kancellária csak a hazai tárgyú hírek közlését hagyta helyben: sem a német, sem az osztrák belpolitika nem kaphatott nyomdafestéket, sőt ezekről még a pozsonyi vagy budai újságból sem vehetett át semmit.³ Aztán 1806. Szent Jakab havának (július) 2. napján megjelent a *HT*. első száma, és attól kezdve hetente kétszer, szerdán és szombaton folyamatosan eljutott olvasóihoz. Majd a dolgok természetes rendje szerint közléspolitikája kisebb-nagyobb kritikákat, ellenérzéseket, tiltásokat is kiváltott; a lapalapítás kezdetén szükséges szerkesztői véleménye, az ismerőseinek írt levelei pedig a kelletténél jobban befolyásolták az óvatlan utókort. Arra nem nagyon gondolt senki, hogy az elsődleges cél magának a megjelenésnek az elérése volt, ami sikerült is, s csak ezután lehetett gondolni a tartalmi, hírközlési kérdésekre; a kiadás lehetőségének elérése pedig már a Kultsár előtti magyar nyelvű lapok szerkesztőit is némi ravaszkodásra sarkallta. A következő évben, igaz, hivatali bonyodalmak és megyei feliratok után megkapta a külföldi hírek közreadásának jogát is, ez a tény azonban, a magánleve-

² Lelőhelye: OSZK Kisnyomtatványtár, dátuma: 1806. Böjtmás hava (március) 1. L. INDALI György: *Kultsár István és özvegye előfizetési felhívásai a Hazai és Külföldi Tudósítások tárgyában.* = Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1970/71. Bp. 1973. OSZK, 347–355.

³ LŐCSEI [TÓTH] Péter: *Kultsár István (1760–1828)*. In: *Szombathelyi tudós tanárok*. Szerk.: KÖBÖLKUTI Katalin. Szombathely, 1998. [Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár–Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata]. 22–23. A szerző által is hivatkozott munka: MÁRKI Sándor: *Kresznerics Ferenc leveleskönyve*. Bp. 1914. Szent István Társulat, 49. Kultsár Kresznericsnek is megírta, hogy a Kancellária csak magyarországi események megírását tűri; ez az adat tér vissza folyamatosan a feldolgozásokban, nem egy esetben hivatkozásokra hivatkozva, az első évfolyamok elolvasása nélkül, kétségbevonhatatlan megállapításként.

lek félmondatainak és a lapban olvasható írások összevetésének hiányában nagyon hamar elsikkadt, legalábbis az alábbi áttekintés mintha ezt mutatná.⁴

1856-ban kerültek ki a nyomdából Toldy Ferenc irodalmi arcképei s emlékezései, amelyek hitelét személyes benyomásainak, az előtte volt nemzedék alakjaihoz fűződő élményeinek objektíválása adta.⁵ a felidézettek sorában szerepeltette Kultsár Istvánt is, érdemeit elismerve, az általa művelt s az emlékezés megírása idején gyakorolt újságírás közötti különbséget érzékeltetve. Elsorolta a *HT.* legfontosabb jellemzőit, érezhetően saját korábbi olvasmányélményeire is utalva; kinyilvánította, hogy lapjain a politika és a törvényhozás⁶ a cenzúra tiltása miatt nem kaphatott nyomdafestéket; s lapidáris egyszerűséggel karakterizálta az utókor számára a szerkesztőt: „Nem lázította fel vérünket, de lassanként elősegítette átváltozásunkat”. Ám arról egy szót sem ejtett, hogy Kultsár lapjában a hazai és nemzeti vonatkozású híreken, irodalmi és más mesterségbeli vonatkozásokon kívül bármi más is olvasható lett volna. A hazai sajtótörténet vitathatatlan tekintélye, idősebb Szinnyi József 1863-ban azt rögzítette, hogy Kultsár „külső országokat érdeklő tárgyakat” csak 1808-tól adott közre, ám a lap címének megadásában nála ugyanúgy, ahogyan

⁴ Részleges melegségül szolgáljon, hogy Horvát István naplóját, amely fontos adatokat tartalmaz a lapalapításról, *Mindennapi* címen csak 1967-ben adta ki Temesi Alfréd; e témakörben kizárólag Taxner-Tóth Ernő használta, l. TAXNER-TÓTH Ernő: *A világ változásai a Hazai s Külföldi Tudósításokban*. = Irodalomtörténeti Közlemények (93.) 1989. 370–389. Ugyancsak majd két évszázadig kéziratban maradtak Horvát István levelei, amelyekben – többek között – a megjelenést biztosító engedélyekről is beszámolt Ferenczy Jánosnak, l. *Horvát István és Ferenczy János levelezése*. Sajtó alá rend., előszó, jegyz.: Soós István. [Bp.] 1990. MTA Irodalomtudományi Intézete, 82, 90. Azért csak részleges a melegség, mert a *HT.* évfolyamai minden kutató előtt nyitva álltak – legalábbis az elmúlt évszázadban.

⁵ TOLDY Ferenc: *Irodalmi arcképek*. Vál., szöveggond., bev., jegyz.: Lőkös István. Bp. 1985. Szépirodalmi Könyvkiadó, 212 [5]. Idézett oldalak: 107–116. A Kultsárról szóló írás 1856-ban jelent meg először a *Magyar Sajtó*ban.

⁶ Toldy talán nem olvasott el minden számot, vagy már elfeledte, hogy például a *HT.* 1807. Pünkösd hó (május) elején, másodikán és kilencedikén is tudósított az április 9-én kezdődött országgyűlésről, igaz nem átfogó jelleggel.

például Toldy Ferencnél is bizonytalanságok vehetők észre.⁷ 1866-ban adta ki Gyulai Pál Vörösmarty-életrajzát, amely röviden érintette Kultsár István személyét és tevékenységét is. Igaz, az újságról a nevének kívül egyebet nem írt, azt is helytelenül, mert kezdetől a kiegészült címmel idézte, egyebekben viszont megjegyezte: „Kultsár nem vallott határozott irányt se politikában, se irodalomban. Egyetlen eszméje és elve volt a nemzetiség. Magyar volt testestül-lelkestül, és régi szabású táblabíró. Szerette nemzete történelmét, irodalmát, zenéjét, színészetét, s izgatott mindenik mellett szóval és tettel.”⁸ Persze politikai lap létezhet úgy is, hogy szerkesztőjének nincs egy pártra szabott álláspontja, sőt, azt kell mondani, hogy a markáns és mozdíthatatlan véleményzilárdság nagyon könnyen ellentétbe kerülhet a polgári jogok egyik legfontosabbikával: a sajtószabadsággal, s azzal a Deák Ferenc által elengedhetetlennek nyilvánított körülménnyel, amely csak a hazugságot tiltja. Különben Deáknak nyilván megvolt minden oka arra, hogy éppen e feltétel teljesülését emelte ki, s Kultsár ellenében sem állítható, hogy a számára fontos ügyek mellé ne állt volna; fehéren-feketén a nemzet művelődését, öntudatát elősegítő, azt emelő ügyekben, és rejtőzködő szándékú, mégis egyértelmű külföldi hírszolgáltatásában. Ezért azokban az időszakokban és azokban a nyomdatermékekben, amelyekben nem a hitvalló politikai irányzatosság jelentette a központi kérdést, ennek kifogásolása – a feldolgozások más helyein is – nem más, mint egy későbbi időszak igényeinek igazságtalan visszavetítése. A református Gyulai egyébként a szerkesztő általa is nagyra becsült kiválóságai mellett csak azt róttá fel neki, hogy protestáns ifjakat örömezt térített át katolikusnak. Látható, hogy a nemzeti szolgálat kidomborítása mint az elbeszélés vezérfonala nem engedte Kultsár lapjának külföldi cikkeit – de a belföldieket sem – említeni. Természetesen figyelembe kell venni azokat a nehézségeket is, amelyek a Nemzeti Múzeum Hírlaptárának létrejötté, gyűjteményének kialakulása, kutathatósága előtt az újságok, folyóiratok tanulmányozását megne-

⁷ SZINYEI József, id.: *Hírlapirodalmunk a 19. században*. Első közlés. 1801–1830. = Vasárnapi Újság 1863. február 22. 66–67, az idézet a 67. oldalon található. Adatai közvetett forrásokból, például a *Tudományos Gyűjtemény*ből és Toldy Ferenc munkájából, *A magyar irodalom kézikönyvének* második kötetéből származnak. Szerinte Kultsár lapjának teljes címe ez: *Nemzeti Újság, vagyis Hazai és Külföldi Tudósítások*, 1815-től pedig: *Hazai s Külföldi Tudósítások*. Ezzel szemben például az 1806. Mindszent havának (október) 11-i számában, a fejlécben ez olvasható: „Hazai Tudósítások”, az 1808. Szent András (november) havának 30-i fejlécében pedig ez: „Hazai és Külföldi Tudósítások”. Hasonlóan bizonytalan a cím magánál Toldy Ferencnél is, l. TOLDY Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időkől a jelen korig*. Rövid előadásban, 1864–1865. Összeáll., szöveggond.: SZALAI Anna. [Bp. 1987], Szépirodalmi Könyvkiadó, 510 [1]. Idézett oldal: 172. A címváltozatok felsorolása: CSORBA Sándor: *Az 1806-os törésvonal mentén...* (Kultsár István és a Hazai Tudósítások). = In: *Folytonosság vagy fordulat. A felvilágosodás kutatásának időszerű kérdései*. Szerk.: DEBRECZENI Attila. Debrecen, 1996. Kossuth Egyetemi Kiadó, 423. Idézett oldal: 127–128, 17. számú jegyzet. Horváth István Kultsár-nekrológiájában *Nemzeti Újság*ként említette, de a *HT.* és a *HKT.* neveket is felsorolta, l. *HKT.* 1828. Szent György hava (április) 2. 1.

⁸ A következő kiadásból: GYULAI Pál: *Vörösmarty életrajza*. Bp. [1985], Szépirodalmi Könyvkiadó, 270 [1]. Idézett oldal: 73.

hezítették, filológiai feldolgozásukat hátráltatták; s feltételezni lehet azt is, hogy Gyulai részben szóbeli úton terjedő hagyományt öltött életrajzába, amelynek egyik, talán közvetett forrása éppen a nála idősebb Toldy Ferenc lehetett.

Horváth Mihály, a jeles pap-történész bővített kiadású munkájában viszont megemlítette, hogy 1807-ben egy ártatlan, a *HT.*-ben az angliai parlamenti viszonyokkal foglalkozó tájékoztatás miatt értelmezési ellentétbe került egymással a hivatalos országgyűlési cenzor és a Kancellária, mely az előbbit a szerzővel együtt hivatalos vizsgálat elé citálta.⁹ Horváth Mihálynak és Szinnyei Józsefnek a külföldi hírek közlését illető, nagyjából egykorú értesülései tehát ellentmondásban vannak egymással. Szinnyei különben nagyszabású életrajzgyűjteményének később írt Kultsár István-címszavában azt örökítette meg, hogy a leendő szerkesztő főleg hazai ügyekkel akart foglalkozni, belátta azonban, hogy ez a lehetőség 1806-ban még nem elégít(h)ette ki az olvasókat, ezért 1808. július 2-tól a lap nagyobb részét külföldi hírek foglalták el. Ebben az elbeszélésben a cenzúrának nem volt szerepe, a tapintatos hallgatás a szócikk megírása idején az akkor egy államjogi keretben lévő Ausztriának, a K. u. K. állammal szembeni lojalitásnak volt a megnyilvánulása. Ugyanakkor Szinnyei demonstrálta a szerkesztő hazai szokások iránti elkötelezettségét, egyben az akkori olvasóközönség nemzeti érzelmekre való hangolásának szükségességét is, hiszen ez a múltértelmezés a kiegyezés utáni hazai belpolitika egyik önlegitimáló toposzává lett.¹⁰ Látható, hogy a külföldi hírek iránti igény az előbbieket függvényében úgy jelenik meg, mint a hazafiság fejletlenebb foka, a hazai hírek terjedelmének csökkentője. „Mégis 22 évi szerkesztése alatt nem érte el azt a színvonalat, melyet a külföldi journalistika előrehaladása mértékében utódai létesítettek” – vonja meg végső ítéletét, s ezzel ő is a Gyulai által kitaposott útra lépett, egy későbbi mérce jegyeit kérve számon Kultsáron. A két vélemény között azonban hangsúlybeli különbségek vannak: amit Gyulai csak rejtetten tett szövé, azt Szinnyei nyíltan helytelenítette.

⁹ A felhasznált kiadás: HORVÁTH Mihály: *Magyarország történelme*. Az új dolgozat második, bővített kiadása. 1–8. Pest–Budapest, 1871–1873. Heckenast Gusztáv–Franklin. Az idézett oldal az utolsó kötet 315–317. oldalain található, s a *HT.* 1807. július 18-i számában olvasható cikkre vonatkozik. Egyébként a rövid, tömörítő, különböző helyekről származó hírek között többször is szó volt az angol parlamenti viszonyokról, például a Boldogasszony hó (január) 1-jei szám 77. oldalán.

¹⁰ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. 7. Bp. 1900. Hornyánszky Viktor, 426–434. hasábk. Szócikkében két helyen is Toldy Ferenc emlékezéseit idézte. Nem lehet tudni, hogy életrajzát mikor állította össze véglegesen, de néhány évvel korábban, a Pallas nagylexikon 1894-es 8. kötetében árnyaltabban fogalmazott: „Az akkori cenzúrai viszonyok miatt többnyire az ausztriai és külföldi lapok híreit közlé, vezércikkei nem voltak; hazánkra vonatkozólag is városi s megyei híreket és kinevezéseket közölt.” Ugyanezen lexikonsorozat egy évvel későbbi, 9. kötetébe Négyesy László írta a Kultsár István-címszót, amely csak a legszükségesebbeket foglalja magában, szó sincs tehát újságának magyar és külföldi híreiről, értelemszerűen utóbbiak első megjelenéséről sem. Mindkét címszót szinte változatlanul, csak a szerzői monogramokat elhagyva, átvette a Révai nagylexikon is.

Más narratíva figyelhető meg Váczy Jánosnak Kultsár Istvánról szóló írásában, amely 1887-ben éppen az ellenkező kifogással élt.¹¹ A kiegyezés utáni második évtizedre újból erőre kapott a dualista állam Lajtán inneni felén is a már ismert, kibékíthetetlen, érdekcsoportokban megnyilvánuló belpolitikai megosztottság kormánypárt és ellenzék között, a nemzeti és a birodalmi/nemzetlen túli ideológia által támogatva. A már 1887-ben sem előzmények nélküli, s az azóta is újra és újra feltámadó, egymást el nem tűrő, duális szembenállásban csak ellenfelek és összeegyeztethetetlen vélemények léteznek. Olyannyira, hogy a magyar belpolitika akkor is leképezte e kettősséget, s működtette váltakozó irányultságú demokratikus berendezkedéseinek idején is, amikor a közös államjogi és nemzeti kapcsolatok már megszűntek, a történelem kódéba merültek, s immár a nemzeti függetlenséget visszanyert keretek kialakítása, szuverén és az ország polgárai számára elfogadható tartalommal való megtöltése kerülhetett sorra. Váczy János is leszögezte tehát, hogy Kultsár lapjából hiányzik a politikai pártállás; ennek okát pedig a politikai érzék hiányában, illetve a cenzúra szigorában látta. Az első évek jellemzésére magát a szerkesztőt idézte: Kultsár „nem kapkod a külföldi események után, mert ki ezt teszi »nincs abban az a szívbeli erő, hogy a nemzeti tulajdonságait megtarthassa.«” Csakhogy a lap nevének kibővülése után ez a felfogása megváltozott, hiszen – Váczy János szerint – Kultsár ezt követően sokkal többet foglalkozott a külfölddel, mint a hazával. „Amazokat, jobbára német lapok alapján elég bőven ismerteti, emerről már csak alig tíz sorba szorítja össze tudósításait.” Az igazság azonban az, hogy Kultsár a német lapok mellett francia, angol s alkalmilag más nyelvű lapokat is használt forrásként, a tíz soros hazai tárgyak léte pedig kicsinyítő túlzás. Ez nyomban világossá válhat mindenki számára, aki legalább az első szerkesztő haláláig végiglapozza az egyes évfolyamokat. Az persze igaz, hogy a belpolitikai hírek mellett bővülő helyet kaptak a hazai szellemi élet eseményei; így legfeljebb az mondható el, hogy a magyar vonatkozású, hosszabb-rövidebb írások tartalmi arányaiban állt be változás.

Ugyancsak 1887-ben készült el Ferenczy József monográfiája, amely elsőként foglalta össze a magyar hírlapirodalom kiegyezésig tartó történetét; a cenzúrával kapcsolatos fontos következtetéseiről már esett szó az előbbieken.¹² Munkájának a szerzői autopszia, illetve különböző levéltári dokumentumok felhasználása adja a jelentőségét. Ő ejtett szót arról először – miután főbb vonásaiban megismételte Gyulai jellemzését –, hogy Kultsár 1805. december 8-án adta be kérvényét József nádorhoz, aki a Helytartótanácsához utasította, az utóbbi pedig Bécsbe továbbította azt. A Kancellária az engedélyt megadta ugyan, de kikötötte, hogy a szerkesztő, folyamodásával ellentétben „semmiféle tudósítást se vegyen bele a császári német örökös tartományok, vagy más országok felől, sem a pozsonyi és budai lapokból, hanem pusztán Magyarországra és kapcsolt részeire szorítkozzék.” Ferenczy József említette azt is, hogy a megyék sérelmezték ezt az eljárást, Kultsár viszont

¹¹ VÁCZY János: *Kultsár István*. = Figyelő 1887. 270–283. Idézett oldalak: 274, 276.

¹² FERENCZY: *i. m.* (1. jegyzet) 506. Idézett oldalak: 111–115.

beletörődött, mivel „feladatának tekintette Magyarország részletesebb ismertetése által a hazafias érzést ébreszteni olvasóiban. Azt tartotta, hogy ily hazafiúi igyekezetnek leginkább a hazára ki kell terjednie [...]”. Ugyanakkor a nemzeti öntudat elmélyítését nem állította szembe a külföldnek szóló érdeklődéssel. Ezért, folytatta a szerző, feljegyezte mindazon híreket, melyek az európai státust illethetik, sőt szót ejtett a külföldi hírek 1807 utáni összevont közléséről is. E megjegyzés kétségtelenül alátámasztja, hogy Ferenczy József kézbe is vette azokat a lapokat, amelyekről monográfiáját írta. Emellett röviden bemutatta azt az utat is, amely végül a külföldi hírek közlését eredményezte.

Horváth Mihály levéltári adatát vette át Ballagi Géza is, aki a magyarországi politikai irodalmat feltáró szintézisét igen bő forrásanyag felhasználásával írta meg.¹³ Aprólékosan summázta a cenzúra működését, a kül- és belföldi újságokra egyaránt érvényes korlátokat, melyekből azt a következtetést vonta le, hogy a lapoknak „külföldi dolgokról nemcsak hogy véleményt nem volt szabad nyilvánítaniok, de azoknak még csak egyszerű említése is meg volt nekik tiltva”. Nem hozta viszont az olvasók tudomására azt, hogy az 1790 utáni cenzúra nem csak a kellemetlennek ítélt lapok megvonásával élt, s működését hivatali és emberi esetlegességek is befolyásolták.

Alapy Gyula 1911-ben ugyancsak életrajzot adott ki Kultsár Istvánról, amelyben felhasználta az addig megjelent munkákat; emellett pedig saját bevallása szerint ő maga is végzett levéltári kutatásokat.¹⁴ A *HT.*-ről Ferenczyre hivatkozva megismételte, hogy Kultsár a királyi felhatalmazás alapján először csak magyar vonatkozású híreket nyomtathatott ki, külföldieket azonban még a pozsonyi és a budai német nyelvű lapokból sem vehetett át. Pest vármegye sérelmezte ezt a döntést – az anyanyelvi lapok nem lehetnek rosszabb helyzetben, mint a hazai nem magyar nyelvűek –, s feliratban kívánta a külföldi hírek közlését elérni, de sikertelenül. Alapy levéltári dokumentumokra hivatkozott, amelyek szerinte azt bizonyítják, hogy az első két évben nem is volt lehetőség a korlátozás kikerülésére, ám a vármegyék egyesült tiltakozása 1808-ban mégis célhoz ért, s ez év májusában megérkezett a várva várt helybenhagyás. Látható, hogy a kéziratos és a nyomtatott forrásokat idéző feldolgozások sem nyújtanak mindig valóságos, a történeteknek megfelelő képet, hiszen Alapy – összefoglalásának számtalan erénye mellett – szót sem ejt könyvében a Horváth Mihály által említett esetről, sem pedig a külföldi hírek közlésének Ferenczynél fellelhető kezdetéről. Már nála szelektív tehát a források és a korábbi szakirodalom felhasználása – vagy befogadása. A tisztázatlanság miatt a váltoatlan adatok (külföldi hírek 1808-tól) öröklődtek Pintér Jenő irodalomtörténeté-

¹³ BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. Franklin, 847. Idézett oldalak: 797–798.

¹⁴ ALAPY Gyula: *Kultsár István, 1760–1828*. Komárom, 1911. Spitzer Sándor, 51. Idézett oldalak: 16, 18.

be,¹⁵ s ezeket vette át később a könyv- és könyvtártörténet dokumentumainak kétkötetes válogatása,¹⁶ majd rájuk támaszkodott Indali Györgynek az első három előfizetési felszólítás szövegét közreadó írása.¹⁷ Az előbbi, mérvadónak szánt könyvtártörténeti szöveggyűjtemény még azt is megjegyezte: „A lap politikai közleményei nem lehettek jelentékenyek.”¹⁸ (Itt a *HT.*-ről van szó.)

Arra lehet gondolni, hogy a nemzeti klasszicizmus irodalomtudományi kialakulásával végleg kanonizálódtak, más szóval megmerevedtek egyes addigi következtetések, megállapítások a szerkesztőről és lapjáról. Ezt követően a reformkorral és előzményeivel foglalkozó szerzők, különféle kutatásaik és publikációik szűkebb tárgyán túlnyúló önálló feltárást, amely kimondottan a *HT.*-re vonatkozott volna, nem végeztek. Nem segített a helyzeten, hogy az ötvenes évektől ez a korszak félárnyékba került, s a *HKT.* fennállását kísérő néhány jelenség – a külföldi hírek egy bezárkózó társadalomban, az irodalom- és művészetpártoló tevékenység szabadsága az ellenőrzött szellemi életben – nem kedveztek megismerésében; a lehetőség hiánya magával hozta az igény hiányát is. Az aktuális kérdésekkel szembesülő kutatók arra is gondolhattak, hogy ezen a téren az elődök már mindent megállapítottak, értelmetlen lenne még az ő munkájukat is újra elvégezni. Főleges főlemlegetni azt a szemléletet is, amely a társadalmi, politikai, hatalmi változás után – érthető okokból – mellőzte, sőt kárhóztatta a források (ismételt) felhasználását, az adatpontosságot, a filológiai tisztességet. És persze a már létező összegzések, a szakmailag elismert szerzők tekintélye is sokat számított. A lapot bemutató feldolgozások, részközlemények így hát sorra ismételték, hogy 1808-ig csak belföldi hírek közlésére nyílt lehetőség, s a tartalmi bővülés kizárólag Pest megye tiltakozó felirata után következett be. Ez áll az 1965-ben megjelent akadé-

¹⁵ „A lap címe 1808-ban átváltozott Hazai S Külföldi Tudósításokká. Ekkor már külföldi híreket is szabad volt közölnie, de óvakodnia kellett minden olyan újdonság elmondásától, amely nyugtalanságot keltett volna az állampolgároknak [...] Hírlapját sokan olvasták.” *Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. 5. A magyar irodalom a XIX. század első harmadában.* Bp. 1932. [Stephaneum], 45.

¹⁶ *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig.* Összeáll.: Kovács Máté. [Bp.] 1963. Gondolat, 756 [2]. Idézett oldal: 307. Az ismeretterjesztő írások és a semmilyen új adatot nem tartalmazó munkák taglalásától eltekintünk.

¹⁷ *INDALI: i. h.* (2. jegyzet) 347.

¹⁸ Feltételezhetően a cenzúra, nem pedig az olvasatlanság (nem ismertség) miatt voltak jelentéktelenek – legalábbis Fülöp Géza szerint, aki a vonatkozó oldalakt írta, l. A 16. számú jegyzetet. Későbbi sajtótörténeti jegyzete szerint a lap 1808-ig csak belföldi híreket közölhetett, s „politikai jelentősége a cenzori ellenőrzés miatt ezután sem lehet számottevő”. L.: FÜLÖP Géza: *Sajtótörténet, sajtóismeret.* Bp. 1984³. Tankönyvkiadó, 94. Idézett oldal: 69.

miai irodalomtörténet harmadik kötetében, illetve az 1980-ban közreadott történeti kézikönyvben is.¹⁹

A megközelítési szempontok változásának egyik érdekessége, hogy míg a ki-egyezés után Gyulai és Váczy megállapítása, enyhe rosszallása szerint Kultsár István határozott politikai irányzat, egyértelmű politikai pártállás kinyilvánítása nélkül szerkesztette lapját, addig nagyjából száz évvel később expressis verbis politikai hírlapként aposztrofálták a *HT*-t; nyilván mindkét esetben saját koruk kívánalmait visszavetítve a reformkor előtti évekbe. Az 1945 utáni feldolgozások némelyike ráadásul – már amelyik egyáltalán vesztegetett néhány szót rá – nem felelte el meginteni a Nemzeti Újságot, Kultsár lapjának önállósodott című folytatását mint a klerikalizmus támogatóját.

Az 1839 utáni évtizednek az egyes lapszámok kézbevétele után készült felmérése 2006-ig váratott magára. Balázs Attila tanulmánya ugyan átveszi a *HT*. és a *HKT*. első két évére és általános méltatására vonatkozó, a szakirodalomban kritikátlanul ismételt adatokat, ám az utolsó évtizedet feldolgozva körültekintően és pontosan mutatja be az egyes szerkesztőket s lapkészítési elveiket; sajnos még mindig túlságosan csak a belpolitikára koncentrálna.²⁰ Érdekes jelenség ráadásul, hogy a nem túl nagy számú reflexió egy része – már amelyik egyáltalán említést tesz ilyesmiről – a magyarországi, más része az ausztriai híreket tartja fontosabbnak, s ennek megfelelően illeti kritikával Kultsárt, illetve a hatóságokat. Az 1979-es, egyébként torzóban maradt akadémiai sajtótörténet első kötete pedig az összes előzmény és megírásának ideológiai kényszerei következtében a következő kifogásokat emelte a lappal szemben, erősen figyelembe véve a már rögzült véleményeket: a *HT*. csak látszólag nyit új korszakot a magyar sajtótörténetben, valójában tartalom és színvonal tekintetében visszaesés elődeihez képest, ugyanis azt az európai referáló

¹⁹ „Az osztrák elnyomás átmeneti enyhülését kihasználva Kultsár István alapította az új politikai hírlapot. Jellemző a politikai helyzetre, hogy külföldi híreket csak 1808-tól kezdve közölhetett.” *A magyar irodalom története. 3. A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig.* Szerk.: PÁNDI Pál. Bp. [1965] Akadémiai Kiadó, 831. Idézett oldal: 192. L. még: *Magyarország története, 1790–1848.* 1–2. Főszerk.: MÉREI Gyula. Szerk.: VÖRÖS Károly. Bp. 1983. Akadémiai Kiadó, 1456. Idézett oldal: 1108. Az utóbbit, amely csak egyetlen, nem helytálló mondatban említi Kultsár lapját, 1983-ban másodszer is kinyomtatták, s az irodalomtörténetnek is vannak utánnomásai. Csak pironkodással lehet idézni, hogy a *Magyar irodalmi lexikon* (1963) szócikke szerint a *HT*. első száma 1805-ben jelent meg, az *Új magyar irodalmi lexikon* (1994) szerint pedig Kultsár lapját 1806-ban alapította.

²⁰ BALÁZS Attila: *A Nemzeti Újság és szerkesztői.* = Magyar Könyvszemle (122.) 2006. 218–237.

sajtót képviseli, amely ekkor már idejétmúlt jelenség volt.²¹ Fontos kifogás, hogy nincsenek kommentárok a hírekben, amelyek egyébként is „rendezetlenül”, forráshely és dátum szerint követték egymást. A vonatkozó oldalak szerzője elismeri ugyan, hogy a magyar nyelv és kultúra szolgálata szempontjából Kultsár a korábbi lapok hagyományát követte, de azért mindez a szegényedést és a beszűkülést mutatta. A fejezet megismétli, hogy az első két évben csak hazai vonatkozású cikkek jelenhettek meg, mert a Helytartótanács nem engedte a külföldi híreket. A cenzúra elsősorban a napóleoni háborúk Ausztriára nézve veszélyes és kínos híreinek közreadását gátolta, s csak a vármegyék tiltakozásának hatására közölhetett Kultsár lapja 1808-tól külföldi híreket, *HKT.* cím alatt.

Bár e megszabásúnak indult akadémiai munka erényei önmagukért beszélnek, befejezetlen mivolta a munkára fogható szakemberek egykori hiányán túl rámutat legfőbb rendező elvének problémájára: arra, hogy a politikai szempont előtérbe kerülése, eluralkodása szinte mindig magában foglal bizonyos torzításokat – a politika irányának gyakori változásáról nem is beszélve –, s borítékolja a féligazságokat. Kérdés ugyanis, hogy ha – kiragadott szempontként – a példaként felidézhető elődlapok s a *HKT.* évfolyamainak számát tekintjük, a felrótt visszaesést miként, miben lehet értelmezni. Azon is el lehet gondolkozni, hogy a referálás elítélése, azaz a kommentárok hiánya mennyiben hátrány, mivel ez a kifogás kimondottan a polgári sajtójogok szabadsága ellen irányul, amelyek köztudott módon lehetővé teszik a szabad véleménynyilvánítást és -alkotást. A szerkesztők – még ha tágabb értelemben is – eleve politikálnak saját szerkesztési elveikkel, például a kiemelés-mellőzéssel, a sorrenddel stb. Persze nem feledhető, hogy az említett ellenvetések akkor születtek, amikor a hazai tájékoztatáspolitikát éppen a hírmagyarázatokra épített, amelyek csak egyféle értelmezést tettek lehetővé, s az attól eltérő kommentálást erősen tiltották.

* * *

Említést kell tenni arról, hogy a későbbi véleményalkotást befolyásol(hat)ták a kortársak véleményei is. Itt elsősorban Kazinczy Ferenc változó állásfoglalását

²¹ „Politikai és világnézeti vonatkozásban el sem érte első magyar nyelvű újságjaink színvonalát: hírszolgálata terén a régi referáló lapokat, a nemzeti nyelv, kultúra és irodalom szolgálata szempontjából viszont a magyar sajtó első másfél évtizedének legjobb hagyományait követte.” *A magyar sajtó története I. 1705–1848.* Szerk.: KÓKAY György. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó, 831 [1]. Idézett oldal: 247. A HT.-t is bemutató fejezetet a szerkesztő írta, aki álláspontját és az első évekre vonatkozó, elődeitől örökölt ismereteit később is képviselte: (1) „kezdetben nem volt szabad a külföldi eseményekről hírt adnia”, L. „*Tekintetes Szerkesztő úr!*” *Levelek a magyar sajtóról, 1790–1848.* Vál., szöveg-gond., jegyz.: FEHÉR Katalin, KÓKAY György. Bp. [1990] Szépirodalmi Könyvkiadó, 392 [7]. Idézett oldal: 281. (2) „Két évben keresztül kizárólag hazai vonatkozású cikkeket tartalmazott az újság, mert a Helytartótanács nem engedélyezte a külföldi hírek közlését.” L. BUZINKAY Géza–KÓKAY György: *A magyar sajtó története I. A kezdetektől a fordulat évéig.* [Bp.] 2005. Ráció, 225. Idézett oldal: 54.

kell figyelembe venni, amiről Alapy Gyula, S. Varga Katalin²² és Lócsei [Tóth] Péter²³ is körültekintően értekeztek. Kazinczy és Kultsár szépen kezdődő, majd elkomoruló, később kisimuló, de meghitté már soha nem váló kapcsolatának mélyén az alkotó és a kiadó megszokott, nem különleges, érdekkülönbségeket megjelenítő konfliktusa állt, amelyben mindkét félnek volt igazsága: Kazinczynak a mondanivaló korlátozások nélküli közreadása, Kultsárnak folyóirata folyamatos megjelentetése volt a célja. A sajtószabadság ugyanis többarcú: mást üzen a szerzőknek, mást a kiadóknak, az igazgatási vagy büntetőjogi hatóságokról nem is beszélve.

A recepciónak azért szerencsére vannak kedvezőbb állomásai is; például Taxner-Tóth Ernő 1989-es, az eddig ismertettektől alapvetően különböző írása.²⁴ Ő foglalkozott elsőként kimondottan Kultsár lapjának külföldi híreivel. Tanulmányában sorra veszi a már kialakult véleményeket megkérdőjelező tényeket és jelenségeket, és kétségtelenné teszi, hogy külföldi híreket már 1807 közepétől lehetett olvasni a lapban; ám ő is inkább csak az európai vonatkozásokra tekint. Megállapításait

²² A 20. századi méltatások többsége már bizonyított és meg nem kérdőjelezhető tényként fogadta a korábbi vélemények jó részét, természetesen egyénileg szemelgetve közülük. S. Varga Katalin végigköveti Kazinczy és Kultsár viszonyának alakulását, ami a szokásos kiadói-szerzői ellentétek egyik korai megnyilvánulása volt. A maga szempontjai szerint mindkét félnek igaza volt, de Kazinczy véleménye az utókort a kelleténél is jobban befolyásolta. L. *Hazai Tudósítások*. Vál., szerk., előszó, jegyz.: S. VARGA Katalin. Bp. [1985] Magvető Kiadó, 549 [1]. Idézett oldalak: 11–13. Meg kell jegyezni, hogy ebbe a döntően hazai vonatkozású híreket közlő gyűjteménybe belekerült a bécsi állathecc leírása, amely igaz volt ugyan, s eléggé viszolyogtató, önmagában mégsem szolgálhat mást, mint Bécs lakosainak lejáratását, illetve a korabeli osztrák államvezetés megbélyegzését. Érdekes ugyanakkor, hogy a napóleoni háborúk eseményeit tartalmazó néhány hír is csak az 1808 októbere utáni számokból került a kötetbe, mintha egy misztikus tiltás akadályozta volna az első két évfolyam figyelembevételét. Fábri Anna korabeli források alapján felsorolja a Kultsárt ért kifogásokat: taszító modora, nyereszkesedésre való hajlama, ügyeskedése – már-már csalása –, saját könyveinek kölcsönadásában való nehézkessége, ezek alkotják a bűnlajstromot. L. FÁBRI Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779–1848*. Bp. [1987] Magvető Kiadó, 749 [1]. Idézett oldalak: 219–245. Egy lapszerkesztőnek, ha újságját fönn akarja tartani, emellett mecénási szerepet is vállal, és nincs születése vagy egyéb kapcsolatai okán számolatlanul szórható vagyona – de ha van, akkor is –, meg kell néznie, mire adja ki pénzét; ez a könnyelműség hiányában megmutatkozhatott a felsorolt – vélt, vagy ténylegesen létező – jellemvonásokban, ám saját, személyes könyvtárának védelme kizárólag erényként jöhet számításba. Ha nem így tett volna, nem ajánlhatta volna föl könyveit közösségi, oktatási és megyei célokra, alapítványt létrehozva kezelésére és gyarapítására. Más kérdés, hogy halála után gyűjteménye finoman szólva elképzelései ellenére „hasznosult”. Sajnos ez a szokásos történetek egyike, amely a nemzetnek ajándékozott értéktárgyak kallódását példázza. És természetesen Fábri Anna is megjegyzi, variálva a szakirodalomban továbbélő tévedést: „a szerkesztő lapjában nem közölhetett politikai híreket”. Olvasható az idézett mű 224. oldalán.

²³ Ahogy erre Lócsei [Tóth] Péter rámutatott, éppen a tájékoztatás szabadsága, a külföldi hírek közlése volt lapjának egyik fő erénye. L. LÓCSEI: *i. h.* (3. jegyzet) 13. Ugyanitt a külföldi hírek közlése miatti kálváriájáról l. 22–23. A szerző Kazinczy Ferenc levelezése alapján felsorolja a kritikus és támogató véleményeket egyaránt.

²⁴ TAXNER-TÓTH: *i. h.* (4. jegyzet) 371, 376.

magukkal az egyes lapszámokkal és összehasonlító sajtótörténeti adatokkal is alátámasztja. Kitér arra, hogy a szigorú cenzúra ellenére a szerkesztő igencsak veszélyes híreket is közölt, s konstatálja, hogy „Kultsár lapjának irodalmi jelentősége lényegében földolgozott”. Ezzel egyet is lehet érteni, persze azokkal a megszorításokkal, amelyek az egyes vélekedések végiggondolása közben világossá váltak, s főként annak hozzáadásával, hogy ugyanakkor a *HKT*. ’művelődéstörténeti’ érdeme lényegében napjainkig feltáratlan – az előtte, vele és közvetlenül utána megjelenő magyar nyelvű újságokéval és hírlapokéval együtt. Pedig a hazai kultúrán túli viszonyok tükröződése korai lapjainkban a nemzeti önismeret elmélyítését is szolgálta. Igaz, a tanulmányozást nehezíti, hogy az részben a történeti, részben az összehasonlító módszerek együttes alkalmazását kívánja meg.

Új szemléletet mutat a Kultsár lapjával foglalkozó legutolsó két közlemény. Csorba Sándor egy 1996-os tanulmánykötetben vázolja az újságról szóló korábbi tudás egy szeletét, elhelyezi azt a Martinovics-összeesküvés utáni szellemi környezetben, helyzetképet ad a cenzúraviszonyokról, s folyamatosság és újrakezdés háttérrel belül értelmezi újra Kultsár törekvéseit. Szót ejt a külföldi lapokból átvett hírekről, cikkekről, és a modern hírközlés, tömegkommunikáció alapfogalmait alkalmazva jellemzi közlési elveit, illetve ütköztet néhány, a *HT*-ről kialakult vélekedést.²⁵ Vitathatatlanul a legpontosabb, rövidegében a legtöbb helyes megállapítást tartalmazó néhány oldalt Kerényi Ferenc írta, aki regionális irodalomtörténetnek Kultsár István lapalapító tevékenységét sűrítő bekezdéseiben Ferenczy József kutatásaihoz tért vissza, s az általa összegyűjtött dokumentumok legfontosabbjait monográfiája végén közölte is.²⁶ Ezek alapján bontja ki a kezdet nehézségeit és körülményeit, a megjelenéshez vezető utat és állomásait. Az iratokból kiderül, hogy a magyar nyelv tökéletesítése és a külföldi hírek közlésének lehetősége – „külső Történetek”, ahogy olvasni lehet a megyei közgyűlés határozatában – kezdetől összekapcsolódott. A megyei feliratok kifogásai és sürgetései találkoztak az udvar mérlegelésével és meggondolásaival, melyek egyébként is a cenzúrán már átessett lapok anyagának felhasználása mellett szóltak – kisebbik rosszként. Az pedig más kérdés, hogy maga Kultsár hogyan élt végül a kért és megkapott lehetőséggel, s már a külföldi hírek közlésére vonatkozó feljogosítás megérkezése előtt milyen közléspolitikát folytatott.

Ferenczy József és Kerényi Ferenc kutatásai s a szakirodalom forrásközlései alapján tehát így összegezzük a teljes híryanagig vezető út: 1. Kultsár István tervének, amely egy magyar nyelvű lap kiadására irányult, 1805. március 23-án van első nyoma Horvát István naplójában. 2. Az 1805. december 8-i beadványra – a József nádor–Helytartótanács–Kancellária útvonalat betartva – 1806. február 10-i kelte-

²⁵ CSORBA: *i. h.* (7. jegyzet) 120–134.

²⁶ KERÉNYI Ferenc: *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*. Bp. 2002. Pest Megye Monográfia Alapítvány, 443. Idézett oldalak: 56–58, 326–328. Kultsár István 1806. május 20-i kérvényében is összekapcsolja az anyanyelv gyakorlását a külföldi hírek közlésével, s utóbbit éppen az olvasók, az előfizetők kívánságával indokolta.

zéssel született meg az engedély,²⁷ amely azonban csak a magyar vonatkozású hírek közlésére szorítkozott. Ez szemben állt Kultsár elképzelésével, aki csalódottságáról magántársaságában és leveleiben nem hallgatott, ugyanakkor megkezdte az előfizetők felkutatását: 1806. Böjtmás hó (március) elsején felhívást bocsátott ki, ezzel párhuzamosan pedig újabb beadványban kérte a tartalmi kiterjesztést. Ennek az iratnak a kelte: 1806. május 20. Mellékletként csatolta a laptervet/mutatványszámot, az előfizetői felhívást és a helyben előfizetők névsorát. Törekvéseihez a megyék egy részének támogatását is meg tudta szerezni, Pest megye például már egy nappal későbbi kisgyűlésén kitűzte az ügyet. A nádor és a Kancellária azonban a leendő szerkesztő s a vezérmegeye egymást támogató, tartalmi bővítést kérő beadványát június végén elutasította. 3. Július elején megjelent a *HT.* első száma, s augusztus 26-án a Pest megyei közgyűlés másodszor is kérvénnyel fordult a nádorhoz, a királyhoz, illetve azokhoz a megyékhez, amelyektől támogatást remélt. Október és november elején a Kancellária megismételte az elutasítást, amit a december elsejei közgyűlés tudomásul is vett. 4. Kultsár azonban nem nyugodott bele e döntésbe, s egyfelől figyelmen kívül hagyta a tiltást – feltételezhetően a korabeli sajtó- és cenzúráviszonyok ismeretében –, azaz kellő nagyvonalúsággal kezelte a hírközlési gátat: lassan és óvatosan, de már hozott külföldi híreket, 1807-ben pedig összevont közreadásukra is sort kerített. Másfelől az első félév befejeztével ismét kérelmezte a megkötés feloldását; erre utalt az 1807. június 3-i számban kinyomtatott, január elsejei keltezésű beszámolójában, amelyben a külföldi hírek bővebb közzétételéről is szó volt.²⁸ S bár a Helytartótanács 1807. október 31-én a lengyel felkelés és a francia–orosz háború híreinek izgató hatásától óvott, a módosítást a lap, dacára az előzményeknek, megkapta. Ugyanakkor az uralkodó – gyakorlatilag felülbírálván a hivatalok döntését – a cenzorokat fokozott ellenőrzésre, a szerkesztőt pedig lehetőleg a politikai hírek mellőzésére szólította fel. Lényegében tehát a Kultsár által folytatott gyakorlat megerősítését jelentette a királyi beleegyezés, amiről a szerkesztő nem is feledkezett meg december elsejei előfizetési felhívásában megemlékezni: „fő gondunk léssen, hogy azon külföldi dolgokat is, mellyek esmérte, Hazánkat akár miképpen illeheti, Felsőleges Urunknak kegyelmes engedelmevel Hazafi Olvasóinkkal a leg hitelesebb kútforrások szerint közöljük.”²⁹ 5. Mindezt a fontos változást szentesítette 1808-ban a névváltozás. Hogy erre nem a januári első számban került sor, annak az lehet a magyarázata, hogy az első szám is július elején jelent meg, tehát az évfolyam vége nem a naptári év elejére, hanem közepére esett.

Meg kell még jegyezni a tárgy laza történeti keresztmetszetének a végén, hogy az „irodalmi jelentőség” analízisa is csupán 1828-ig érvényes. A Kultsár István

²⁷ Taxner-Tóth Ernő a megjelenést kérő folyamodvány dátumát 1805. december 25-re, az első, korlátozott engedélyét pedig 1806. január 10-re jelzi; az eltérés a több hivatalt megjárt iratok eltérő idejű iktatását mutatja. L. TAXNER-TÓTH: *i. h.* (4. jegyzet) 371.

²⁸ A vonatkozó szövegrészt l. később.

²⁹ INDALI: *i. h.* (2. jegyzet) 353.

halála és a lap második névváltoztatása utáni korszakkal még annyit sem foglalkoztak, mint az első 22 évfolyammal. Sommás ítéletek olvashatók, ám valójában az utolsó két évtized anyaga feltáratlan. Csak a már idézett, tárgyilagos, bár az előzmények körvonalazásában a korábbi hibás adatokat átvevő, egy összetevőre koncentráló tanulmány készült el³⁰ – az utolsó évtizedről. A haladás mítoszának mint egyetlen megközelítési szempontnak a központba emelése, úgy tűnik, mellőzhetetlen és kizáró alkotóeleme lett a magyar kultúrának is a párhuzamosan létező, ugyanakkor egymást egyszerre támogató és opponáló, eltérő civilizációs szintű nemzeti részkultúrák megfigyelése és tárgyalása helyett. Pedig ez utóbbi legalább olyan pontos és a valóságnak megfelelő képet ad egy társadalom művelődési, műveltségi szintjéről, mint az az előbbiről feltételezhető.

* * *

I. Ferenc osztrák császár és magyar király gyakorlatilag uralkodásának kezdetétől, 1792-től hatalmi defenzívába szorult, mivel Franciaország háborús külpolitikája következtében először az úgynevezett koalíciós háborúval, majd a napóleoni hadvezetés terjeszkedésével kellett szembenéznie. A területi veszteségekre és a francia államjogi változásokra, azaz Napóleon császárrá koronázására válaszul 1804-ben megalapította az Osztrák Császárságot. Tisztában volt a sajtó, a hírközlés fontosságával és hatásaival, ezért az állami céloknak alárendelt működést kívánt biztosítani annak. A felvilágosodás hatására és Mária Terézia, valamint II. József uralkodása után azonban még egy rendőrállamot sem lehetett úgy működtetni, mint az ellenőrizetlen abszolutizmus korában. Az általánossá vált hírehség következtében a tiltások és engedmények láncolata, együttes lehetősége teremthette csak meg a kívánt cenzurális egyensúlyt, amelyet az európai politikai viszonyok pillanatnyi állása is erősen befolyásolt. Az persze természetes, hogy a megjelenésben gátoltak protestáltak a döntés ellen, s az indulatoknak néha ideológiai terepre tévedésében szerepet játszott a napisajtó egyre erősödő gazdasági vonzata is.

Közvetlenül a *HT*. első számának megjelenése előtt, 1806. július 12-én jött létre a Rajnai Szövetség, a Napóleon támogatását igénylő, s egyben a Német-római Birodalomból kilépő német államok részvételével. Ausztria és Poroszország (valamint Braunschweig és Hessen választófejedelemsége) mindvégig távol tartotta magát ettől a szövetségtől; az események hatására I. Ferenc ki is mondta a Birodalom megszűnését. Az ősz elején a francia csapatok döntő győzelmeiket érték el német területeken; november végén Napóleon kihirdette az Anglia elleni tengeri blokádot, elfoglalta Lengyelországot, s december 19-én bevonult Varsóba. Ezek a hadiesemények az Osztrák Császárság számára közvetve és közvetlenül, tova- gyűrűző hatásaiban is károsak voltak. Érthető lett volna tehát, ha a cenzúra éppen a velük összefüggő hírek megjelenését gátolja. Ennek ellenére már az 1806. karácsony hó (december) 31-i számban olvasható egy Lengyelországhoz kötődő mon-

³⁰ BALÁZS: *i. h.* (20. jegyzet) 218–237.

dat.³¹ Megfogalmazása igencsak ötletes, mondhatni agyafúrt; a hír bekövetkeztét bizonytalanná teszi, de okát elárulja: „Kétséges, ha Varsóba érkezett-e Napóleon császár. Oda jövetelére halasztotta Lengyelország felszabadításának kihirdetését.” Mivel a magyarok a lengyelekhez hasonlóan nélkülözték az önálló állami létet, ráadásul a hagyományos lengyel–magyar barátság tudata eleve érdeklődést váltott ki itthon, az északra érkező újdonságok Kultsár szándékát támasztották alá: a nemzeti érzés felélesztését, megerősítését. A rövid híradást persze kétféleképpen lehet megítélni, s valószínűleg mindkettő igaz: a késleltetéssel elvesztette ugyan az aktualitást, közlésével, megfogalmazásával viszont a szerkesztő végeredményben politikai üzenetet fogalmazott meg. Ettől kezdve rendszeresen szerepeltek az újság lapjain lengyel vonatkozású hírek, tájékoztatók, szövegközlések. 1807. Szent Iván hó (június) 13-án például rokonszenvet keltő módon adott hírt Napóleonról,³² egyben megjelenítve a császárra vetített közép-európai ideálokat; Szent Jakab havának (július) végén pedig közölte a tilsiti fegyverszünet és béke,³³ majd ugyancsak a porosz királlyal,³⁴ valamint a cárral kötött béke szövegét.³⁵ Cáfolja a cenzúra mindenhatóságát a Kisasszony hó (augusztus) 19-i szám 118–119. oldalán egy „Lengyel szélekről” című cikk, amely az újonnan létrejött Varsói Hercegség államrendjét sorolta el. Szerepelt itt az örökös jobbagyság eltörlése, a katonai és állami irányítás szünetelt lengyelek kezébe adása, a lengyel nyelv állami használata, rendszeresen ülésező törvényhozás, amelynek alá van rendelve a király stb.³⁶ El lehet képzelni, hogy milyen érzésekkel fogadhatták e sorokat a hazai olvasók. Főlöszeges a példák számát szaporítani, az eddigiek is világosan mutatják egyfelől a cenzúra részleges és változó mivoltát, másfelől a lapról kialakított későbbi vélekedések hibáit.

A *HT./HKT.* első két évtizede tehát nem támasztja alá az előbbieken illusztrált, lenézve elismerő és szűkkeblű megállapításokat. Tévedés az a vélekedés, hogy a főlap eleinte nem közölt külföldi híreket – amiből aztán könnyű volt levonni még azt a következtetést is, hogy e tény szegényedést, illetve beszűkülést hozott magával. Ez legfeljebb az első évfolyamra, s arra is csak megszorításokkal igaz. Kultsár lapjában ugyanis, mint az előbbiek is bizonyítják, hamar helyt kaptak a külföldi hírek, eleinte valóban kissé bátortalanul, ám a harmadik, negyedik évfolyamtól kezd-

³¹ HKT. 1806. Karácsony hava (december) 31. 439.

³² HT. 1807. Szent Iván hava (június) 13. 386. A híradás így kezdődik: „A francia császár igen kegyes az ő katonáihoz, könnyen hozzá mehet ki-ki, és jól elfogadtatik.” Hasonló hangnemű a Boldogasszony hó (január) 5-i szám gyűjteményes hírcsokrának kezdete a 85. oldalon: „A Párizsi Levelek ekképpen szólanak: »Amit Napóleon császár 1806. 4. októbertől fogva 1807. 14. júniusig tett, mindaddig a jövőendő maradékainknál is álmélkodást fog gerjeszteni, valámig az emberek között becsülete léssen a históriának.«”

³³ HT. 1807. Szent Jakab hó (július) 25. 62–63, és: Szent Jakab hó (július) 29. 65–66.

³⁴ HT. 1807. Boldogasszony hó (január) 5. 81–84, a szövegközlés a következő számokban is folytatódott.

³⁵ HT. 1807. Kisasszony hó (augusztus) 12. 97–99.

³⁶ A végleges konstitúció szövege a HT. 1807. Kisasszony hó (augusztus) utolsó számaiban olvasható (számozási hibák): 155, 160–162, 167–172.

ve egyenrangúan, önállósítva az eseményeket és a földrajzi helyeket. Már 1806. Mindszent havának (október) 8. napján hírt adott a lap a Török Birodalom fennhatósága alá tartozó Moldova és Szerbia egy-egy személyi és hadi változásáról, sőt az egyiket megjegyzéssel is ellátta, amelyben az európai szövetségek felbomlását és újjáalakulását firtatta.³⁷ Hasonló újdonságok az egész félévben olvashatók, igaz, vegyítve hazaiakkal, ami egyrészt a Kancellária megtévesztését is szolgálhatta, s feltételezhetően az első hónapokban Kultsár csak próbálgatta a közlési sorrendeket. Az sem állja meg a helyét, hogy ausztriai híreket nem közölhetett, hiszen már a következő számban hírt adott arról, hogy I. Ferenc névnapját ülte Laxenburgban, és latin nyelvű levelet írt Napóleonnak; híradással élt a császári ház más tagjairól, s Johann Christoph Adelung haláláról is.³⁸ Az sem igaz, hogy nem üzenhetett a sorok között. Íme:

„A lengyelek mostani buzgóságokat nehéz elegendőképpen leírni, a francia szeregeknek Varsóba lett bémenetele mindannyi diadalmi pompa volt. Kifejezhetetlen az az indulat, melyet ők közönségesen mutatnak. A hazai szeretet és nemzeti lélek a nép szívében is megmaradt; sőt az elnyomtatás által megerősödött. Szegénynek, gazdagnak, kicsinynek, nagynak csak az a legfőbb kívánsága, hogy megént nemzetet tehessenek. A leggazdagabbak nagy készséggel ajánlják evégre gyermekeiket, vagyonaikat, mindeneiket. E tünemény valóban szívreható. Már mindenütt a régi nemzeti öltözetben jelennek meg, régi rendtartásaikat s nemzeti szokásaikat megújítják. Leszen-é még királyok? Kí? Mi módon? Azt a jó Isten tudja, de csakugyan nem lehet megindulás nélkül látni ily régi nagy nemzetnek a megújulásra törekedő buzgóságát. Mentem mortalia tangunt.”³⁹

Nem is kell különösebben említést tenni az áthallásokról: ezek a sorok napjainkig vezető gondolatsort indíthatnak el Kelet-Közép-Európa legnagyobb lélekszámú országának környezetét erjesztő szerepéről. Nem beszélve a befejező mondatról, amelyet a korabeli olvasó azonnal ki tudott egészíteni: „Sunt lacrimae rerum...” Ez az idézet Vergilius *Aeneis*ének egy részlete, amelyet – mellőzve most költőiségét – így lehetne nyersfordításban visszaadni: Könnyekre fakasztják a tárgyak az embert, és a halandó dolgok megérintik az ember lelkét. Mi más ez, ha nem az olvasónak szóló üzenet? Az első évfolyamokban a lap „Rövid tudósítások”, „Különbféle tudósítások”, „Ritka történetek” címek alatt nem egy esetben európai és Európán kívüli rövidhíreket közölt, amelyek földrajzi területek szerint nem különültek még el, hanem valami kvodlibetbe kerültek egymás után. A szerkesztő szándékára egyébként jól rávilágít az első, töredék év végi jelentésének néhány mondata:

³⁷ HT. 1806. Mindszent hava (október) 8. 246. Taxner-Tóth Ernő már az augusztus hatodik számában észrevett egy, a török elleni szerb felkelésre utaló kishírt, majd több hasonlót sorol még fel.

³⁸ HT. 1806. Mindszent hava (október) 11. 256.

³⁹ HT. 1807. Boldogasszony hava (január) 7. 10–11. Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt. Vergilius: *Aeneas*. I. 462.

„Már nemsokára esztendeje leszen azon fáradságos munkálkodásomnak, melyre a hazafiúság vezetett, a törvény bátorított. A nemzet dicsőségének, a hazai nyelv terjedésének eszközzése fő célom volt. Igyekeztem a hasznos és figyelemre méltó tárgyakat öszveszedni. Így reményltem, hogy kedvet nyerhetek a mostani olvasóimnál, köszönetet érdemlek a jövőendő historikusoknál. Ha nemes gondolkodásra, lelki felemelkedésre bátorítottam néha nemzetemet, csak olyan dolgokat emlegettem, melyekre úgysis természete szerént hajlandó. Érezték ezt sokat érdemes olvasóim, és az alacsony hízelkedéseknél, vagy idővesztegető tréfáknál inkább szerették férfias előadásomat. Úgy ítélem, hogy egy ilyen hazafiúi igyekezetnek leginkább a hazára kell kiterjedni, de azt is jól tudom, hogy azért, mert magyarok vagyunk, nem szününk meg világ polgári lenni. Azért mindazokat, melyek bennünket, mint embereket, vagy mint az európai státust illethettek feljegyezni, mikor lehetett, el nem mulattam. Hogy ezekről bővebben is írassak, a felséges engedelmet naponként várom. [...]

Pesten 1. jan. 1807.⁴⁰

Láthatóan nem ez áll itt: „bővebben írassak”, hanem az, hogy „bővebben is”. S noha a cenzúra kényszerében nem lehet kételkedni, erősségét és kikerülhetetlenségét sem kell misztifikálni; mint kiderült, voltak gyakorlásában gyengébb és erősebb időszakok.⁴¹ Nem beszélve az állami hierarchia különböző szintjeinek egymást is felülbíráló tevékenységéről: a cenzúrát elrendelő központ, a kereteket és az irányítást ellátó, valamint a végrehajtást gyakorló országos hivatal, illetve a vizsgálendő művekkel szembekerülő cenzorok hatalmi és értelmezési ellentéteiről, különbségeiről. Az egyértelműen államellenes művek kiadásáról, terjesztéséről nyilván szó sem lehetett, de a határvidékeken mozgó megítélésében a cenzorok – mivel maguk is emberek voltak, akiket noha egyfelől utasítottak, másfelől azonban bizonyos határok között önálló döntési joggal rendelkeztek – eltérő véleményt is nyilváníthattak. S amire például az Alföldön nem volt esetleg lehetőség, az még más földrajzi területen megjelenhetett. Tiltás és hírehség egyaránt jelen van ugyanis a reformkor előtti művelődésben. Közülük végül az első szenved majd vereséget, s még a társadalmilag kicsiny, de egyre növekvő olvasóréteg is képes volt kezdetől saját legális, féllegális és cenzúrát megkerülő olvasmányaira rátalálni. Az első kategória nyilvánvalóan az Ausztria számára előnyös és hasznos körülményeket, a második azonban főként a külföldi eredetű, külföldről szóló, többjelentésű, nem direkt hatalom- és társadalomváltoztató igényű híreket foglalta magában. S csak a harmadik, üldözést kiváltó csoportra igaz, hogy az első nyilvánosságot kényszerből elkerülték, főként vallási és társadalmi okokból; de ide tartoztak például De Sade márk munkái is, ami a két szempont összekapcsolódására utal.

⁴⁰ HT. 1807. Szent Iván hava (június) 3. 364. A szakirodalomban e jelentés egy részletét – „azért mert magyarok vagyunk, nem szününk meg világ polgári lenni” – egyedül Ferenczy József idézte.

⁴¹ Az I. Ferenc által kiadott, a korábbinál szigorúbb cenzúrendelet szövegét Kultsár közölte is lapjának 1819. Boldogasszony hó (január) 20-i számában. Az utasítás a veszedelmes tárgyú szépirodalmi lapok olvasását tiltotta.

Mivel Kultsár újságjával művelődési és tájékoztatási programot akart végrehajtani, az érdeklődés felkeltéséhez magától értetődően használta fel a külföldi hírek iránti fokozódó igényt, s folyamatosan és következetesen újságja oldalain tartotta azokat. Ezzel a hazai levelezők mellé emelte az országon, birodalmon, kontinensen túli forrásokat, napi- és hetilapok cikkeit. Ráadásul lapjának közlő, krónikási tevékenységét kiegészítette többnyire művelődéstörténeti, etnográfiai, biológiai, történelmi érdekességeket tartalmazó írásokkal, amelyek egy része ugyan túlzás vagy téves tudás hordozója volt, ám jelenlétük ezzel együtt hozzájárult az olvasók megtartásához. Ezek az írások kezdetben a főlapba, később a *Hasznos Mulatságok* című melléklapba kerültek. A helyzet félreismerését mutatná hát, ha a külföldi vonatkozásokat egyszerű összeollózásnak minősítenénk: hiszen a mai magyar média sem cselekszik mást, mint a nagy nemzeti vagy nemzetközi hírügynökségek kínálatából szelektál a forrás vagy a saját preferenciáinak megfelelően, s jobb esetben informálja, máskor dezinformálja a megcélzott tömeget.

* * *

Az Európán kívüli világról hírt adó írások jelen voltak már a korábbi magyar nyelvű lapokban is. Például a Magyar Hírmondó több-kevesebb rendszerességgel vissza-visszatért az észak-amerikai kontinens eseményeire, s alkalmyszerűen kitért az Afrika északi partvidékén, Napkeleti-Indiában, Braziliában, Chilében, Kalkuttában, Van Diemen földjén (Tasmania), Kínában, Otahiti (Tahiti) szigetén történetekre vagy a Bécsben tartózkodó kínai utazókra; az érdeklődésben még lényeges szerep jutott a távoli vidékek és lakóik egzotikumának. Az országok, városok kétféle relációban szerepelhettek: vagy önmaguk jogán, vagy valamely európai ország gyarmataként. Hírek, álhírek, a már létező nagy információs csatornák (a hírügynökségek elődei) átvett és lefordított jelentései képezték az olvasóknak szállított tényanyagot. Kultsár István azonban túllépett a figyelemfelkeltésnek ezen a szintjén, s a hangsúlyt a rendszeres tájékoztatásra helyezte. Erről, s az előfizetők számának emelkedéséről önérzetesen számolt be 1825-ben: „Ez idő elfolyta alatt a világ történetei sok és nagy változására fordítván olvasóimnak figyelmét, az ő részvételök esztendőről esztendőre nevedekett.”⁴²

Az Európa távoli országaiból, s mellettük a más földrészekről érkező hírek tehát éppen olyan fontosak voltak, mint azok, amelyek a magyar viszonyokban gyökerestek, ugyanis a kora reformkori olvasók számára a világ megismerését, ezzel pedig világképük tágulását segítette elő – persze nyilvánvalóan azokkal a korlátokkal, amelyekkel a hírszolgálat egyáltalán működhett. Ezekből az írásokból szereztek tájékozottságot elsősorban a humán értelmiségiek – konzervatívok, centristák és liberálisok egyaránt. Az ő felfogásuk, későbbi munkásságuk komolyan befolyásolta a hazai újságolvasói szemléletet, így például a szakértelmiségét és a politikusokét is. Amennyiben az újság fénykorát Kultsár István haláláig tekintjük, s feltételezzük,

⁴² *Újságom érdemes olvasóihoz.* = HKT/HM. 1825. Pünkösdi hava (május) 20. 308.

hogy akkori olvasóinak bizonyos hányada az 1820-as évek végén pályája elején állt, akkor egykori előfizetőikben a hatvanas évekig, a kiegyezésig éltek ifjúkoruk olvasmányélményei.

Mindemellett nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a *HKT.* előfizetőinek egy része feltételezhetően a német nyelvű (hasonló) sajtónak is olvasója volt. Mind Magyarország, mind Ausztria számára közös örökség volt ugyanis, hogy országaik nem rendelkeztek olyan tengerészeti hagyományokkal, mint például a portugálok, spanyolok, hollandok, franciák, angolok, és olyan hírszolgálatuk sem volt, mint például az angoloknak. Ezért aztán – ahogyan napjainkban is – más nemzetek szűrőin keresztül jutottak el az Osztrák Császárság különféle nemzeteihez a nagyvilág hírei. Ez a birodalmon belül a nem magyar és nem német nyelvű lapokra is érvényes volt. Emiatt sem szabad hát kézlegyintéssel elintézni mindazt, ami nem kapcsolódik közvetlenül a nemzeti és függetlenségi harcokhoz, hiszen így nyomos értelmzési tereptől fosztja meg magát a kései szemlélő.

Kultsár István újságjában a nem európai földrajzi helyek közül kiemelkedő fontosságú a továbbított események gyakorisága szerint az észak-amerikai kontinens, főként a mai USA önálló állami életének kezdetei, Thomas Jefferson elnök megválasztásától fogva; a dél-amerikai kontinensen pedig elsősorban Brazília, amely az angol és a spanyol gyarmatosítók között igyekezett önállóságát megtartani. A Közel-Kelet országaiból a Török Birodalom, Konstantinápoly és Palesztina eseményei ismétlődnek. Az Orosz Birodalom többnyire európai vonatkozásaiban válik fontossá, Szibéria még kevésbé érdekes. Viszont gyakran szerepel a lap oldalain India és Kína. Hátsó-India, Japán és Ausztrália ellenben az 1830-as évekig többnyire az ismeretlenség homályában maradt.

Ezek a külföldről tájékoztató cikkek felvetnek még egy fontos problémát. A forráslapok ugyanis egyfelől nyelvi, másfelől irányultságbeli/hatalmi, nem egyszer egymásnak feszülő különbségeket képviseltek, ezért magának a *HKT.*-nek a felfogásáról, eszményeiről sem lehet teljes képet alkotni anélkül, hogy szövegét össze ne vetnénk a kiindulást jelentő hírekéivel.⁴³ Miben több, miben kevesebb egyik a másikánál, mit változtatott a fordítás, hogyan kommentált a fordító vagy a szerkesztő: mindezek fontos kérdések, amelyek még válaszra várnak. Csak az eredeti források felderítése, elemzése és véleményezése után lehet majd teljes képet alkotni a *HKT.* irányultságának teljességéről, arról, hogy miért éppen ennek a lapnak a megjelenését engedélyezték a 19. század első évtizedének a közepén.

⁴³ Kultsár többször nyilatkozott külföldi híreinek forrásait illetően, Taxner-Tóth Ernő is idézte hirdetését a Pesten előfizethető külföldi lapokra, l. TAXNER-TÓTH: *i. h.* (4. jegyzet) 383. Szintén csak a felhasznált források alapján lehet majd verifikálni az 1812 végi, „Az érdekes olvasóhoz” című felhívásának ezt a pontját: „A külföldi dolgokból mindazokat szemesen kiválogatjuk, melyek közönséges figyelmet érdemelnek, s azokat hamar és teljesen közöljük. Ezen igyekezetünknek a folyó fél esztendőben több példait adtuk, s evégből jövőendőben magunknak számos hiteles kútforrást szereztünk.” *HKT.* 1812. Karácsony hó (december) 8. 384–385.

A lapban központi szerepük természetesen az európai napi híreknek volt. A napóleoni háborúk és a konstantinápolyi Porta számtalan eseménye, a balkáni harcok és a Habsburg Birodalom belső ügyei bőven ellátták az egyes számokat közölnivalókkal. Mellettük kaptak helyet a már említett, főként amerikai és távol-keleti értesítések. Ezek kezdetben vagy rövid, néhány soros hírek voltak csupán, vagy az európai gyarmattartókhoz, kereskedelmi partnerekhez társuló hírek, tehát a Spanyolországról, Portugáliáról, Angliáról szóló bekezdések közé kerültek. Önállósdásuk az 1809-es évfolyamtól kezdve figyelhető meg. Később, a húszas években alkalomszerűen egy-egy fontos észak-amerikai hírcsokor a lap egész számát lefedte úgy, hogy a járulékos részek (hirdetések) mellett mást nem is lehet olvasni: mai fogalmaink szerint ezeket tematikus számoknak lehetne nevezni.

Amennyiben az 1809–1828 közötti, azaz a Kultsár haláláig tartó időszak Európán kívüli híreit a rájuk vonatkozó kitaró és folyamatos érdeklődés, vagyis a hírközlés gyakorisága szempontjából tekintjük, három nagyobb csoport képzésére nyílik lehetőség. Az elsőbe a legintenzívebb figyelmet kiváltó földrajzi területek tartoznak: Kelet- és Nyugat-India, mai fogalmaink szerint az indiai szubkontines (Elő-India), illetve az Észak- és Dél-Amerika közötti szigetecsoport, amelyen Kolumbusz először partra szállt, mellettük Kína, valamint természetesen Észak- és Dél-Amerika; az előbbiből a kontinens fokozatosan nyugatra és délre megnyíló területei s a formálódó demokrácia, az utóbbiból az angol, spanyol, portugál gyarmatosítókkal folytatott küzdelmek, a lassan önállósodó új államok.⁴⁴ A második körbe sorolható területek egy-egy aktuálpolitikai esemény következtében kerültek ideig-óráig az érdeklődés homlokterébe. Ide tartozik például Észak-Afrika partvidéke az ott folyó kalóztevékenység következtében vagy Szent Ilona szigete Napóleon száműzetési helyeként. Végül megfigyelhető a véletlenszerű, elvétve előforduló említés is; erre Nepál, Celebesz vagy Ausztrália, Polinézia egyes szigetei hozhatók példaként. A földrajzi helyek persze néha még bizonytalanok, és nem mindig fedik a mai megnevezéseket. Az afrikai kontinens földközi-tengeri, többnyire arabok által lakott területeit sok esetben egyszerűen magának a kontinensnek a nevével azonosítják, s a közelebbi hely vagy helyek magukból a hírekből derülnek ki, de feltűnik az 'Afrikai Francia Kolóniák', a 'Barbaria', a 'Fez és Marokkó', az 'Egyiptom', a 'Tunisz és Algír', s természetesen a 'Szent Ilona' és a 'Kanári szigetek' elnevezés is, legtöbbször a közvetítőnyelvre jellemző nyelvi formát követve. A közelebbi keletet az 'Arabia', 'Perzsia', 'Palesztina', a távolabbit az általános 'Ázsia/Ázsiai dolgok', 'Keleti India', illetve a konkrétabb 'Kína', 'Nepál' nevek azonosítják. A 'Nyugati/Napnyugati India' a hírekben Haitit és Szent Domingót foglalja magába; az utóbbi jó példa a földrajzi, illetve általában a tulajdonnevek magyar alakjának megeremtésére egyszerű fordítás útján; ezt az elvet napjainkban

⁴⁴ A Távol-Kelet összegyűjtött hírei: *Tudósítások és hasznos multságok. Válogatás a Hazai és Külföldi Tudósítások, valamint a Hasznos Multságok cikkeiből.* Vál., sajtó alá rend., bev., jegyz.: BUDA Attila, HIDVÉGI Violetta. Kolozsvár, [2010] Kriterion, 163–338. A kötet első fele bő válogatást tartalmaz a szépmesterségekkel kapcsolatos írásokból is.

talán csak Verne Gyula neve őrzi. Az észak-amerikai kontinens legnagyobb állama ’Északi (Éjszaki) Amerikai Egyesült Státusok’, ’Szövetséges Éjszaki Amerika’ néven, illetve ezek variációjaként fordul elő, Kanada neve, területe viszont az e lapból tájékozódó korabeli magyar olvasók előtt ismeretlen maradt. Előfordul ’Nyugati Florida’, miután 1810–1813 között ezt a területet a függetlenségi háború után megerősödött szövetségi államok megszerezték; maga a félsziget csak három évtizeddel később lett az USA része. Közép-Amerikát Mexikó képviseli; a ’Portugalliai Amerika’ Brazíliát, a ’Spanyol Déli Amerika’ és variációi pedig az egykori spanyol gyarmatok területeit nevezte meg.

Jól látszik a nem európai hírekből is, hogy a 18–19. század fordulóján Franciaország mozgatta a civilizált világ igen nagy hányadát – vagy közvetlenül, vagy közvetve, azon hatalmak által, amelyek szemben állottak vele. A nagy francia forradalom, az első császárság, a napóleoni háborúk, kísérő eszmék s következményeik átfomálták az amerikai kontinens északi és déli államait, gyarmatait, Afrika északi partvidékét, a Török Birodalom Kis-Ázsián, Anatólián túli tartományait, Európa államairól nem is szólva. A Távols-Kelet ez időre azonban a hollandok gyengülő s az angolok növekvő jelenlétű befolyási övezetévé vált. Az utóbbiak mellé a 19. század második felében felzárkózott az Amerikai Egyesült Államok; bár a *HKT*. lapjai még csak a függetlenségi háború utáni terjeszkedő állam eseményeit örökítik meg.

* * *

Kultsár István hetente kétszer megjelenő lapjának változatosságát, a magyar kultúrát inspiráló és ismeretterjesztő jellegét, híreinek földrajzi kiterjesztését – ha talán nem is ezekkel a szavakkal –, komolyan gondolta. „Nem tudni a világnak mostani történeteit, csak annyi, mint látván is vakoskodni” – ahogyan 1825-ben írta.⁴⁵ Közléspolitikáját üzletemberként az előfizetők megtartásának egyik eszközeként alkalmazta, s nem lehet nem gondolni arra, hogy az utókor vádjainak, felelőtlenségének egy része eredetében hasonlít ahhoz, amiért például az Új Idők is kegyvesztett lett a szakemberek előtt; ez pedig a folyamatosan kitartó, nagyszámú olvasótábor. Természetesen a sajtó sokkal jobban ki van téve a tartalmi avulásnak, mint más nyomdatermékek, de ez a veszteség nem generális: vannak hírcsoportok, amelyek történelmi patinát kapva, a jelen olvasói számára is érdekesek lehetnek, mások pedig éppen az ismeretszerzést mélyíthetik el. A napisajtó, a folyóiratok élete sem statikus, szerzőik bizonyos időszakokban több, máskor kevesebb szabadsággal bírnak; mélységük, mozgalmasságuk, tartalmi és formai sajátosságai, a fennálló cenzúrához simulásuk vagy önállósodásuk az idő múlásával változik, változhat. Nem lehet tehát általános megállapításokat tenni anélkül, hogy legalább egyszer át ne lapoznánk a terítékre került évfolyamokat, s nem lehetne összefoglaló sajtótörténeti és egyéb más kézikönyveket kompilálni úgy, hogy a legfontosabb sajtómonográfiák, cenzúratörténetek ennek előtte el ne készüljenek.

⁴⁵ *Újságom érdemes olvasóihoz.* = HKT/HM. 1825. Pünkösdi hava (május) 20. 308.

BUDA ATTILA

**Die Heimische und Ausländische Korrespondenzen –
und das außereuropäischen Welt**

Die Hazai és Külföldi Tudósítások (Heimische und Ausländische Korrespondenzen) hat zu den ersten ungarischsprachigen Blättern gehört. Sie hat auch ausländische Nachrichten neben den heimischen Korrespondenzen am Anfang des 19-ten Jahrhunderts regelmässig veröffentlicht. Auf diesem Gebiet hat sie eine grosse Bedeutung, weil seiner Redakteur, István Kultsár (Stephan Kultsár) im Gegensatz zu Europa-Zentralisierung früheren Zeitungen merkwürdigerweise beachtet hat, auch historische und kulturgeschichtliche Ereignisse anderer Kontinente veröffentlichte. Die Leser in den ersten Jahrzehnten des ungarischen Reformzeitalters konnten so ein Bild über politische, kulturelle und gesellschaftliche Verhältnisse von den Nord- und Süd-Amerika, den Nahe und Ferne Osten und den Küstengebieten von Afrika bekommen. Unter den Quellen des Redakteurs haben auch deutsch-, englisch-, französischsprachige Zeitungen der aussereuropischen Welt figuriert. Das bekommt eine besondere Bedeutung, weil dies alles unter Zensurverhältnissen des Österreichischen Kaiserreiches nach Napoleon ermöglicht wurde.

Die Studie übersieht die zeitgenössischen Erinnerungen bezüglich der Zeitung von István Kultsár, sowie die Feststellungen der Fachliteratur. Sie zeigt mit deren Hilfe, wie ein engagierter Redakteur die Pressefreiheit, ein höchstiges bürgerliches Recht auch während der Zensur realisieren konnte, mit klugen Anwendungen der bestehenden Möglichkeiten, bauend auf verschiedenen Interessen unterschiedlicher Behörden. Andererseits macht der Verfasser der Studie Versuch, verschiedene Wertungen im XX. Jahrhundert aufzudecken, die – anstatt die Zeitung von István Kultsár in ihrer Gänze zu sehen und zu bearbeiten – sie im allgemeinen nur in einer im voraus bestimmten Hinsicht berücksichtigt haben. Trotzdem die Hazai és Külföldi Tudósítások (Heimische und Ausländische Korrespondenzen) mit seinen Nebenblättern eine wichtige Rolle in der Weltbildserweiterung der Leser neben der Förderung der Wiedererweckung der Nationaltraditionen mit den Nachrichten über anderen Kontinenten gespielt hat.